

Иснод илми

05:00 / 18.01.2017 4025

“Қола ҳаддасано” си бори ҳақиқий илимдир, ва ундан бошқаси шайтон вассасасидир”. (Имом Шофеъий)

Иснод илми қадимда ғана ғалончада айтди.

Иснод сўзининг таърифи:

Луғавий маъноси : “Сўзни айтгувчисига суюш” демакдир. (Яъни, фалончи айтди, дейиш.)

Истилоҳий маъноси : “Матнга олиб борувчи кишилар силсиласи” демакдир. Масалан: Имом Бухорий р.а. Ҳумайдий Абдураҳмон ибн Зубайдан р.а., у Суфёндан, у Яҳё ибн Саид ал-Ансорийдан, у Муҳаммад ибн Иброҳим ат-Таймийдан, у Алқама ибн Баққос ал-Лайсийдан ривоят қиласи: “Умар ибн Ҳаттоб р.а. минбарда туриб шундай деганини эшитдим: “Расулуллоҳ с.а.в.дан эшитдимки, у зот шундай дедилар: “Албатта амаллар ниятларга боғлиқдир...”.[\[1\]](#)

Юқоридаги мисолда Имом Бухорий р.адан бошлаб то Росулуллоҳ с.а.в.гача бўлган кишилар силсиласини “иснод” дейилади. Мана шу кишиларнинг таржимаи ҳоллари муҳаддис уламоларнинг “Рижол илми” китобларида муфассал баён қилинган . Масалан, Имом Бухорийнинг “ Тарихул кабир ”лари, Ибнул Асирнинг “ Усудул ғобаҳ фи маърифатис саҳоба ” китоблари, Ҳофизи аз-Захабийнинг “ Сияри Аъломин Нубало ” , “ Мийзанул иътидал фи нақдир рижал ” имом Насоййнинг « Аз-Зуъафо вал-матрукун ” , имом Абу Исҳоқ ал-Жузжонийнинг “ Аҳвалур рижал ” , имом Ҳанзолийнинг “ Ал-Журху ват таъдийл ” , имом Ажалийнинг “ Маърифатус сиқот ” , имом ибн Шоҳийнинг “ Тарийху асмоис сиқот ” , имом ибн Ажамийнинг “ Ат-Табийин лиасмоил мудаллисийн ” , қози Абул Валийд ал-Божийнинг “ Ат-Таъдийл ват тажрийҳ ” , имом Аҳмад ибн Ҳанбалнинг “ Ал-Асоми

вал куно ” номли китоблари ва яна бундан бошқа “Таҳзибут - таҳзиб”, “ Таҳзийбут-тақрийб ” , “Ал-Куно вал асмо ”, “Ал-Асмоул муфродаҳ ” , “ Ал-Мунтақо фи сардил куно ”ва ҳоказо каби юзлаб китоблар бунга мисол бўла олади.

Инсоният тарихида умматлардан бирортаси ҳам ўз ичидан чиқсан пайғамбар, ё олим, ёки ҳурматли ва обрўли кишиларнинг сўзларига мусулмонлар ўз пайғамбарлари Муҳаммад алайҳиссаломнинг сўзларига катта эътибор берганлари каби аҳамият бермаганлар.

Пайғамбар алайҳиссаломнинг суннатлари Қуръони каримнинг мулозими. Унинг муфассири ва унинг мақсадларини шарҳлагувчи бўлганлиги учун Ислом уламолари ҳадиси шарифларни катта аҳамият билан ўргандилар. Зеро инсон Аллоҳнинг каломини ўзининг қосир ақли билан тушуниб ундан тўғри ҳукм чиқариб олишга ожизлик қиласар экан, шу боис инсонлар Аллоҳнинг буйруқларига тўғри амал қилишлари учун Пайғамбар алайҳиссаломнинг ҳадисларини чуқур ўрганишга муҳтож бўладилар. Мана шунинг учун Аллоҳ таоло ҳар бир умматга ўз вақтида пайғамбарларни шу қавмининг тили билан сўзлайдиган қилиб жўнатган. Бу ҳақида Иброҳим сурасининг 4-оятида шундай дейилган:

وَمِنْ لَهُ مُرْسَلٌ إِلَيْنَا رَوْقَنٌ لَّهُ مُنَذَّلٌ

“Биз ҳар бир пайғамбарни (ҳукмларимизни) баён қилиб бериш учун ўз қавмининг тили билан (сўзлайдиган қилиб) юборганимиз.”

Худди шунингдек, қиёматга қадар боқий бўлган Қуръони карим оятларини инсонлар ўз ақллари билан тўғри тушуниб олишлари маҳолдир.Шунинг учун ҳам Аллоҳ таоло Қуръони каримни инсоният тўғри тушиниб қабул қилишлари учун пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссалом орқали нозил қилинган. Бу ҳақида “ Наҳл ” сурасининг 44-оятида Аллоҳ таоло шундай марҳамат қиласади :

نوركفتى مەلۇم و مەيلى لەزىن ام سانلىقنى بىتل ركذ كىلا انلىزىنأ و

“ Сизга эса одамларга нозил қилинган нарсаларни (яъни, шариат аҳкомларини) баён қилиб беришиңгиз учун ва шояд таффакур қилсалар, деб бу эслатма - Қуръонни нозил қилدىк ”.

Юқоридаги оятлардан сўзимизни түғри эканлигини, яъни, инсон ўзга воситасиз Парвардигонинг буйруқларини түғри тушуна олмаслигига амин бўламиз.

Ўзимизку Пайғамбар алайҳиссаломдан 1400 йил кейин яшаб келаётган араб бўлмаган ажам халқмиз, вахоланки, Пайғамбар алайҳиссалом билан бирга яшаган ва ўзи араб бўлган саҳобалар баъзи ҳолларда Қуръони карим оятларини тушунишга ожизлик қиласлар эдилар. Бунга биз қуидаги баъзи оятларни мисол қиласлар:

و نەمەل كەلۋا مەل طب مەنامى اوسبلى مەل و اون آن يىدەل نەدتەم

“ Иймон келтириб ўз иймонларини зулм (ширк) билан аралаштиrmagan зотлар - ана ўшалар хотиржам бўлгучилардир ва ана ўшалар ҳидоят топгувчилардир”. [\[2\]](#)

Шу ояти карима нозил бўлганда саҳобийларга оғир келиб: “ Ё Росулааллоҳ, қайси биримиз ўз нафсига бўлса-да, зулм қилмаймиз? ”- деб, бу оятни тўлиқроқ тушунтириб беришни сўрадилар. Шунда Пайғамбар алайҳиссалом: “ Бу сиз ўйлаётганингиздек эмас, балки, Луқмон ўз ўғлига насиҳат қилганидир”- деб, “Луқмон ” сурасининг 13- оятини ўқиб бердилар:

مەيىطع مەل طل كەشلەنەلەپ كەرشت ال يىنب اي

“ Эй ўғилчам, Аллоҳга ширк келтирмагин! Чунки ширк келтириш катта зулмдир. ” [\[3\]](#)

Ёки, “Анфол ” сурасининг 60- оятини мисол қилайлик:

﴿ وَمَوْقُتٌ مِّنْ أَمْرٍ لَّا يُؤْدَعُ ... ﴾

“ (Эй мўъминлар), улар учун имконингиз борича қувват тайёрлаб қўйингиз!”

Бу ояти каримани Пайғамбар алайҳиссалом минбарда туриб саҳобаларга ўқиб бердилар-да: “ Билингизки, қувват бу (камон) отишдир! ”- деб, уч марта тақрорладлар.[\[4\]](#)

Мана шу ояти карималарнинг тафсиридан кўриниб турибдики, инсон одатда ўз ақли билан топа олмайдиган қуръоний ҳукмларни Пайғамбар алайҳиссалом ўзлари баён қилиб тушунтириб берганлар.

Юқоридаги ўтган нарсалардан хулоса шу бўладики, қиёматга қадар боқий дастуруламал бўлган Қуръони карим оятларини тўғри фаҳмлашимиз учун Пайғамбар алайҳиссаломнинг суннатларини, яъни, ҳадиси шарифларини яхши англаб, унинг саҳиҳ ва заифларини бир биридан ажратта биладиган бўлишимиз лозим бўлади. Чунки, ҳадисларни Пайғамбар алайҳиссаломдан саҳобийлар, улардан тобеъинлар ва улардан табаъ-тобеъинлар эшитиб ривоят қилганлар. Мана шу табаъ-тобеъинларнинг даврларида, яъни, ҳижрий 150-151 йилларда иbn Журайж ва иbn Исҳоқ р.а.лар биринчилардан бўлиб Пайғамбар алайҳиссаломнинг муборак ҳадиси шарифларини қитоб шаклида жамлаганлар.

Кўриниб турибдики, бир дона ҳадис Пайғамбар алайҳиссаломнинг муборак оғизларидан чиқиб, то китобнинг бир бетидан жой олгунга қадар (Пайғамбар алайҳиссалом ҳижрий 11 йилда вафот этганлар) бир ярим аср вақт ўтиб, бир неча авлод орқали оғиздан-оғизга ўтиб юқорида номлари зикр қилинган ва улардан кейин келган муҳаддис уламоларнинг китобларидан ўрин олган.

Маълумки, шахслар хар хил бўлади. Баъзиларнинг ривоятларини қабул қилиш жоиз бўлса, баъзиларнинг ривоятларини қабул қилиш мутлоқ жоиз бўлмайди ва бошқа баъзилар эса, ривоятлари қабул қилиниш ё қабул қилинмасдигида ихтилофлидир ва ҳ.к. Шунинг

учун муҳаддис уламолар бу ҳақда умумий ва хос бўлган қоидалар туздилар ва бу қоидалар мажмуъаси “мусталаҳ илми” деб ном олди.

Бизга етиб келадиган хар қандай хабарни текшириб кўриб, сўнгра уни қабул қилишимиз кераклиги ҳақида Аллоҳ субҳанаҳу ва таъоло “Хужурот” сурасининг 6- оятида шундай марҳамат қиласи:

﴿ اَوْنَّ يَبْتَهُ اِلَّا اِهْيَا مَكْفُؤً اَوْ نَمَّلٰ اِلَّا اِهْيَا ... ﴾

“ Эй мўъминлар, сизларга бир фосиқ кимса бирон хабар келтирса, (у фосиқ келтирган хабарни) текшириб кўринглар...”

Бу бизга етиб келган хар қандай хабарни текшириб кўриш ҳақида Қуръони каримдаги Аллоҳ субҳанаҳу ва таъолонинг буйруғидир. Энди келинг бу ҳақда Пайғамбар алайҳиссаломнинг ҳадиси шарифларида қандай ривоятлар келганига назар солайлик:

﴿ مَلِ اِمْ بِ ثَيْدَاحْ أَلَّا نَمْ مَكْنُونَ تُأْيِ نَوْبَادَكْ نَوْلَاجَدْ نَامَّزَلَ رَخَّا يَفْ نَوْكَيْ " اَلَّا وَ مَكْنُونَ وَلَمْ يَرَ اَلَّا مَهْيَا وَ مَكْيَا يَفْ ، مَكْيَا بَآ اَلَّا وَ مَتَنَ اَوْعَمَسْتَ مَكْنُونَ تَفَيْ "

“ Охирги замонда ёлғончи дажжоллар бўлади, улар сизлар ҳамда ота-боболарингиз эшитмаган ҳадисларнисизларга келтирадилар. Сизлар улардан узоқ бўлинг ва уларни ўзингиздан узоқ қилинг, тоинки улар сизларни фитна қилиб (ҳидоят йўлидан) адаштириб қўймасинлар.” [\[5\]](#)

“ عَمَسْ اَمْ لَكْبَثَدَحِيْ نَأَبْذَكْ عَرْمَلَابِ يَفَكْ ”

“ Кишининг ёлғончилигига эшитган сўзларини (текширмасдан) сўзлашлиги кифоя қиласи.” [\[6\]](#)

مەتّدھىف موقۇلما ياتأيىف لجّىرلا ئەرسەن يەن لىتەتىل ناطىيىشلىنى "الج رەتمەس مەنم لجّىرلا لوقىف نوچىرىفتىف ، بىذكىلما نەم ئىدىھلاب تىدھىيەمىسى ام يىردا ال و ھەجە فرعان" [6]

"*Албатта, шайтон эركак кишинىнг суратига кириб بىر қавмнинг хузурига келادى-دا، ёлғон ҳадисларни түқىйىدى. Қавм тарқاب кەتгандى، улардан бىرى: "Бир кишидан эшиتدىم، унинг юзинى تанийман، аммо исминى билмайман", дەب у(шайтон)نىنг сүзларинى سۈزلىйدى.*" [7]

"مەكنىد نوچىأت نەمع اورطناف نىدىم لەلە اذەن" [8]

"*Албатта، بىر ئەلم (يەنى، исنۇد بىلان ҳадисنى ривояت қилиش ئىلми) دىندىر. دىنингىزنى كىمدىن оلاётганиنىڭىزغا қaranг.*" [8]

"اومس اولاق ئەنتفلات عقواملىق ، دانسىلما نەع نولأسىي اوئنوكىي مل نەم ناك نى و ، ھىدىح ذخؤي ئەنسىلما لە نەم ناك نى رەطنىف ، مكلاجر انل ھىدىح ذخؤي الف عدبىلما لە" [9]

"*Аввалиدا исنۇد ҳاқىدا сۇرالماسى ئەدى. باقىتكى، фитنا وەۋەءە بۇلغاندا: "Кишиلىرىنىڭىزنى نۆمەنىنى آيتىنگ"- دەئىشىدى. Улارغا қاراب، اخلى سۇنна بۇلسا ҳадисلارى қابул қилиناپ ئەدى، وە agar اخلى بىدъات بۇلسا ҳادисلارى қابул қилиنماپ ئەدى.*" [9]

"ءاشام ئاش نەم لاقىل دانسىلما ال ول ، نىّدلما نەم دانسىلما" [10]

Абдуллох ибн Муборак ر.أ. شۇندай دەگان ئەكانلار: "Иسنۇد دىنداندىر. Agar иснۇد بۇلماغاندا ئەدى، у ھۆلە ҳار كىم хۆхлагان نارسасىنى (диндан دەب) آيتار ئەدى." [10]

Шайх Абу Амр ибн Солаҳ р.а. айтадиларки: “Муттасил иснод билан ҳадис ривоят қилишдан мақсад, мана шу умматга хосланган силсила (занжир)ни боқий қолдиришдир.”

Юқорида ҳадисларнинг саҳих ва заифларини ажратса билдирилган ривоят қилишда исноднинг нақадар муҳим эканлигига гувоҳ бўлдик. Энди келинг, иснод илмини ўрганишнинг яна бир муҳим бўлган ўрни билан танишиб чиқайлик, бу - мазҳаблар ўртасидаги бўлган ихтилофларни бартараф этишда яққол кўринади. Масалан, энг машҳур ихтилофлардан “омин”ни жаҳрий айтиш масаласини олайлик. Бу ҳақида имом Доруқутний р.а. “ҳасан” деб, имом Ҳоким р.а. Бухорий ва Муслимнинг шартига кўра “саҳих” деб, ва имом Байҳақий р.а. “ҳасан, саҳих” деб Абу Ҳурайра р.а. дан: “Росулуллоҳ с.а.в Уммул Қуръон “Фотиҳа” дан фориғ бўлганларида товушларини чўзиб “омин” дер эдилар” - деган ривоятни келтирсанлар. Энди бу ҳадисларнинг иснодига келсак, унда Яҳё ибн Усмон ва Исҳоқ ибн Иброҳим зикр қилинган . Бу иккисини Имом Абу Довуд р.а. ва имом Насойи р.а. “заиф” деганлар. Исҳоқ ибн Иброҳимни имом Муҳаммад ибн Авғ р.а. “каззоб” деган, ҳамда “сиҳоҳус сittа” да улардан бирорта ҳам ҳадис ривоят қилинмаган. Шунинг учун юқоридаги муҳаддисларнинг бу ҳадисни “саҳих”, ё “ҳасан” ёки Бухорий ва Муслимларнинг шартларига кўра дейишлари ҳеч ҳам тўғри бўлмайди.

Бошқа ривоятларда келтирилган “...масжидлар гуриллар эди... ” деган ривоят ҳам заифдир. Чунки унинг иснодида Бишр ибн Рофеъ зикр қилинган. У ҳақда имом Бухорий, имом Аҳмад, имом Яҳё ибн Маъин, имом ибн Ҳиббон, имом ибн Абдулбарр р.а.лар ва бошқа муҳаддислар унинг ривоятларини “мункар” деб қабул қиласликка иттифоқ қилганлар. Бу “ аҳзибут таҳзийб”, “Ал-Куно”, “Китабул Инсоф” ва бошқа китобларда зикр қилинган.[\[11\]](#)

Яна бир масала, яъни, такбири таҳримадан сўнг қўлни киндиқдан юқорига қўйиш масаласини ҳам мана шу иснод орқали ечайлик.

Ёхуд “рофъул ядайн” яъни, рукуъдан олдин ва кейин қўлни кўтариш масаласини олсак ҳам мана шу иснод орқали унинг заиф эканлигига гувоҳ бўламиз. Чунки имом Аҳмад ибн Ҳанбал р.а.дан иккинчи ракъатга турганда ва икки сажда орасида қўл кўтариш ҳақида сўралганда: “Солим отаси (Абдуллоҳ ибн Умар)дан ривоят қилган ҳамда Воил (ибн Ҳужр)нинг ҳадисларига эргашмайман.

Чунки уларнинг лафзлари бир-бирига тескаридир" - деб жавоб берганлар. Шунингдек, имом Бухорий р.а. ибн Умар р.а.дан "Росууллоҳ с.а.в. сажда қилаётгандарида ва саждадан бош кўтараётгандарида буни (яъни, қўл кўтаришни) қилмас эдилар" - деган ривоятни келтирганлар. Бу ривоятлар барчаси бир-бирини инкор қиласиган зид ривоятлардир. "Мусталаҳ илми" қоидалари бўйича икки ишончли киши бир-бирига зид ривоят келтирса, ишончи кучлироқ шахснинг ривояти қабул қилиниб, иккинчи шахснинг ривоятини "мункар" деб қабул қилинмайди. Шунингдек, бир ишончли шахс ўзининг аввалги ривоятларига тескари ривоят қилса, унинг ишончлилиги сусайиб қолмасада ривояти қабул бўлмайди. Чунки бундай турдаги ривоятни "Мусталаҳ илми" қоидасига кўра "муэттароб" ривоят дейилади. "Муэттароб" турдаги ривоятлар заиф ҳадислар турига киради. Имом Бухорий ва имом Муслим р.а.ларнинг китобларида бундай турдаги ҳадислар кўп бўлмасада учраб туради.

Ҳанбалий мазҳаб уламоларидан ибн Қуддома р.а. "Ал-Муғний" номли китобларида ибн Умар р.а.нинг имом Бухорий ривоят қилган қўл кўтариш ҳақидаги ривоятлари "муэттароб" эканлигига қуйидаги бир қанча далилларни келтирганлар:

1. Ҳар тик туриш ва эгилишда (қўлни кўтариш) ва бу саҳиҳдир.
2. Саждада (қўлни кўтаришни) инкор этдилар.
3. Иккинчи ракъатга турганда (қўлни кўтариш).
4. Бунинг тескариси.(яъни, иккинчи ракъатга турганда қўлни кўтартмаслик).
5. Рукуъдан бошни кўтаргандан кейин.
6. Бунга хилоф ривоят, (яъни, рукуъга такбир айтганда ва саждага энгашаётиб такбир айтганда қўлни кўтариш). Бу ерда рукуъдан турганда қўлни кўтариш зикр қилинмади.
7. Юқоридаги ривоятларнинг барчасига тескари ривоят қилиниши.

Имом ибн Аби Шайба р.а. ўзларининг "Мусоннаф" номли китобларида қуйидагини ривоят қилганлар:

"نَبَأُ أَرَامْ : لَاقَ ، دَوَاجَمْ نَعَ ، نَيْصَحْ نَعَ ، شَأْيَعْ نَبَأْ رَكَبْ وَبْ أَنْثَدَحْ حَتَّفَيْ أَمْ لَوْأِيْفَ إِلَهَيْ فَرِيْرَعْ"

Абу Бакр ибн Айёш Ҳусайндан, у Мужоҳиддан : “Ибни Умар р.а.ни аввалги такбирдан бошқа жойда қўл кўтарганини кўрмадим.” [12]

Юқоридаги ривоятларнинг барчасини турли муҳаддис уламолар Абдуллоҳ ибн Умар р.а.дан ривоят қилганлар. Бу ривоятлар бирбирига тескари зид ривоятлар бўлгани учун ҳам қабул бўлмайди. Шунинг учун ҳам Ҳанафий мазҳаб уламолари бу ривоятларни қабул қилмаганлар. Чунки, қўл кўтармаслик ҳақида ўттизга яқин саҳиҳ ва ҳасан ҳадислар мавжуд бўлиб, қўйидаги иснод унинг ичидағи энг саҳиҳ ва машҳуридир:

”نَعْ ، يَعْلَمُنَا مَيْهَارِبٌ نَعْ ، نَامِيلُسْ يَبْأَنْبَأْ دَامَحْ نَعْ ، فَيَنْجِحْ وَبْأَهْ لَهْلَلَاهْ يَلْصَبْنَلَاهْ نَعْ ، هَنْدَلَاهْ يَصْرُدَوْعَسْمَ نَبَأْ نَعْ ، هَمْقَلْعَ وَدَوْسَأَلَاهْ مَلْسَ وَهَيْلَعْ ”

Муҳаммадаюб Усмон

[1] **Бухорий ривояти.**

[2] **Анъом сураси 82-оят**

[3] **Абдуллоҳ ибн Масъуд (р.а.)дан имом Бухорий ва имом Муслим ривояти.**

[4] **Уқба ибн Омирдан имом Бухорий ривояти.**

[5] **Абу Ҳурайра р.а.дан имом Муслим 1ж. 12 - бет 7-8 рақам, имом Аҳмад 7919, 8241 - рақам билан ривоят қилганлар.**

[6] **Абу Ҳурайра р.а.дан имом Муслим 1ж. 12 - бет 6 - р, имом Абу Довуд 4340 - р, “ Ал-комил фи зуъфаир рижал ” 7ж.203 - бет.**

[7] Абдуллоҳ ибн Масъуд р.а.дан имом Муслим 1ж. 12 - бет, “ Тафсирул Қуртубий ” 1ж. 422 - бет.

[8] Мухаммад ибн Сирийн р.а.дан имом Муслим 1ж. 14 - бет, имом Дорими 421, 425, 430-р, ибн Аби Шайба “ Мусоннаф ” 5ж. 334 - бет, имом Хойсаманинг ҳадиси 1ж. 167 - бет, “ Ақвалур рижал ” 1ж. 36, 211 - бет, “ Сияру аъломин нубало ” 4ж. 611 - бет, 5ж. 343 - бет имом Молик р.а.дан, “ Жомиъут таҳсийл ” 1ж. 73 - бет, “ Зуъафаул Ақийлий ” 1ж. 7 - бет, “ Таҳзибул камол ” 25ж. 352 - бет, 26ж. 438 - бет имом Молик р.а.дан, “ Ат-таъдийл ват-тажрийх ” 2ж. 677 - бет, “ Тарийху Журжон ” 1ж. 473 - бет имом Молик р.а.дан, “ Ат-тобақотул кубро ” 7ж. 194 - бет, “ Муъжамул муҳаддисийн ” 1ж. 228 - бет, “ Кашфул хофа ” 1ж. 302 - бет, “ Ал-ъилал ва маърифатур рижал ” 3ж. 67 - бет, “ Тадрибур ровий ” 1ж. 301 - бет, “ Адабул имло вал истимло ” 1ж. 55 - бетларда ривоят қилганлар:

مۇن مىقىب و مەلۇل ابۇد ، مۇن وەخأت نەمەن ئەدەن !
”ءوس ھىعوأ يف تاربغ“

[9] Мухаммад ибн Сирийн р.а.дан имом Муслим 1ж. 15 - бет, “ Жомиъут таҳсийл ” 1ж. 58, 69 - бет.

[10] Имом Муслим 1ж. 15 - бет, “ Ал-жарху ват-таъдийл ” 2ж. 16 - бет, “ Тадрибур ровий ” 2ж. 160 - бет, “ Маърифату ъулумил ҳадис ” 1ж. 6 - бет, “ Адабул имло вал истимло ” 1ж. 7 - бет.

[11] “ Иълаус сунан ” 2ж. 151 - бет.

[12] Ибн Аби Шайба “ Мусоннаф ” 1ж. 214 - бет. 2454 - рақам.